

تحلیل فضایی فقر شهری در شهر بیجار

رحیم بردی آنامرادنژاد*، محمد سلیمانی**، بهناز محمدیاری***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۹/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۹

چکیده

هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل فضایی فقر شهری در سطح بلوک‌های آماری شهر بیجار می‌باشد. پژوهش حاضر از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی و بنا بر هدف، کاربردی می‌باشد. داده‌ها از بلوک‌های آماری مرکز آمار استخراج شده و برای طبقه‌بندی داده‌ها از نرم‌افزار *Gis* بهره گرفته شد. همچنین با توجه به این که شاخص‌های مورد مطالعه پژوهش از نوع منفی و مثبت بودند، بسته به جهت هر شاخص از رابطه مثبت یا منفی روش بی‌مقیاس سازی فازی در نرم‌افزار Excel استفاده شد. ابتدا ۱۲ شاخص فقر اقتصادی با روش فازی بی‌مقیاس شدند و در محیط نرم‌افزار *Gis* فراخوانی شد و با روش لکه‌های داغ و خودهمبستگی موران تحلیل فضایی شدند. بر اساس نقشه پهنه‌بندی تولید شده می‌توان گفت، ۲۵۹ بلوک شهری، که ۲۷/۸۰ درصد جمعیت شهر را به خود اختصاص داده‌اند، در پهنه خیلی مرفه شهری قرار گرفته‌اند، ۲۷۹ بلوک با ۳۳/۱۶ درصد از جمعیت شهری در پهنه مرفه، ۴۹۷ بلوک و ۳۷/۳۱ درصد جمعیت در پهنه متوسط و نهایتاً پهنه فقیر و خیلی فقیر با مجموع ۲۷۴ بلوک و ۱/۷ درصد جمعیت را به خود اختصاص داده‌اند. بر اساس نتایج روش خودهمبستگی موران نیز می‌توان گفت که نحوه پراکنش شاخص‌های فقر به صورت الگوی خوشه‌ای است به این گونه که پهنه‌های قوی فقر شهری به سمت شمال شرق سوق یافته‌اند.

واژه‌های کلیدی: تحلیل فضایی، فقر شهری، شاخص موران، روش فازی، شهر بیجار

* دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (نویسنده مسئول).

r.moradnejad@umz.ac.ir

** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

soleymanim1994@gmail.com

*** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

bm.yari1993@gmail.com

مقدمه

جمعیت شهری جهان، از ۰/۷ میلیارد نفر در سال ۱۹۵۰، به ۳/۹ میلیارد نفر در سال ۲۰۱۴ رسید و طبق پیش‌بینی سازمان ملل تا سال ۲۰۵۰ به ۶/۳ میلیارد نفر افزایش خواهد یافت. از طرفی دیگر، این رشد شتابان جمعیتی، عمدتاً مربوط به کشورهای در حال توسعه خواهد بود. تقریباً نواحی شهری آسیا و آفریقا تمامی افزایش جمعیت جهان بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۵۰ را پوشش خواهند داد. پدیده قابل ذکر دیگر در این روند افزایش تعداد کلان‌شهرها است. بنا بر گزارش‌ها در سال ۱۹۰۰ میلادی تنها ۱۳ ناحیه کلان‌شهری بالای یک میلیون نفر جمعیت در جهان وجود داشت و این در حالی است که در بدو ورود به قرن بیست و یکم بیش از ۳۰۰ ناحیه کلان‌شهری به جمعیت بیش از یک میلیون نفر وجود داشته است (United Nation, 2014).

این رشد شتابان شهرنشینی و ظهور شهرها، پیامدهای متفاوتی را به دنبال داشته و با آسیب‌های متعددی همراه شده است (لطفی و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۹). با وقوع انقلاب صنعتی در اواخر قرن ۱۸ میلادی، جهان وارد یکی از پرشتاب‌ترین دوران تغییر و تحول شد. در نیم‌قرن اخیر، شهرنشینی مقدمه رشد و توسعه گسترده شهری را فراهم آورده است (Qadeer, 2004:1). فرایند شهرنشینی و رشد شهری در مقیاسی وسیع، همه کشورهای دنیا را تحت تأثیر قرار داد. به گونه‌ای که در حال حاضر ۲٪ سطح جهان را شهرها پوشانده‌اند (حاجی‌پور، ۱۳۹۳: ۱۸). جمعیت شهری جهان از ۱۳ درصد در سال ۱۹۰۰ به بیش از ۵۰ درصد در سال ۲۰۱۰ افزایش یافت؛ پیش‌بینی‌های اخیر نشان می‌دهند که در سال ۲۰۳۰ حدود ۶۰ درصد از جمعیت جهان در شهرها زندگی خواهند کرد (سیف‌الدینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۲).

تمرکز فقر در شهرها یکی از چالش‌های مهمی است که شهرهای قرن بیست و یکم با آن مواجه‌اند (Simler, 2004: 1). از طرفی برآورد می‌شود، حدود ۴/۱ فقیران جهان در حال توسعه در نواحی شهری زندگی می‌کنند (Zezza, 2010: 666 و Tasciotti). گذشته از کشورهای در حال توسعه، در کشورهای توسعه یافته نیز فقر با تفاوت‌های ویژه در

طبقه‌بندی، گونه‌شناسی، ابعاد و اهمیت، اما با برخی ویژگی‌های اساسی مشترک، به چشم می‌خورد؛ به طوری که بی‌خانمانی افراطی‌ترین مظهر فقر در مناطق شهری است (Paraschiv, 2012: 227) که پیامدهایی چون نابرابری‌های اجتماعی، فقر، افزایش فساد و جرم و جنایت، بحران‌های زیست‌محیطی، نابرابری و اختلاف طبقاتی، عدم تأمین اجتماعی، مرگ‌ومیر زودرس کودکان و مادران، بد مسکنی و بی‌مسکنی، اسکان غیررسمی و... را می‌توان در این قالب متذکر شد.

از طرف دیگر، این رشد شتابان جمعیتی، عمدتاً مربوط به کشورهای در حال توسعه خواهد بود. تقریباً نواحی شهری آسیا و آفریقا تمامی افزایش جمعیت جهان بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۵۰ را پوشش خواهند داد (United Nations, 2014: 1). مسئله فقر و نابرابری یکی از مشکلات دیرینه جوامع بشری است. کلیه جوامع بشری چه در حال حاضر و چه در گذر تاریخی، کم‌وبیش نابرابری در ابعاد مطلوبیت‌های کمی و ابزاری (قدرت و درآمد)، مطلوبیت‌های کیفی و ذاتی (احترام و منزلت) و مطلوبیت‌های ربطی (قدرت)، را به گونه‌ای تجربه نموده‌اند. بنابراین لازمه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در موضوع فقر، ابتدا شناخت ابعاد مختلف فقر و پیامدهایش است. بدین ترتیب "بررسی و آگاهی از وضعیت فقر در یک جامعه اولین قدم در مسیر برنامه‌ریزی برای مبارزه با فقر و محرومیت است" (عرب مازار و حسینی نژاد، ۱۳۸۳: ۷۵).

فقر شهری مجموعه‌ای از فقر انتقال‌یافته از جامعه روستایی و نیز فقر تولیدشده در جامعه شهری را در برمی‌گیرد (Davis, 2006: 48). در حال حاضر سهم بخش شهری از تعداد کل فقرا در حال افزایش است (Ravallion, 2001:1). در شهرها همواره تعداد محدودی از محله‌ها در رفاه و آسایش بوده و در نقطه مقابل، پاره‌ای از ساکنین در مناطق شهری از رفاه و آسایش قابل قبولی برخوردار نیستند. در ایران نیز به موازات رشد شهرنشینی، گسترش محلات فقیرنشین از پدیده‌های فراگیر شهر معاصر بوده است. به‌طور سنتی، فقر یک پدیده‌ای است که در ارتباط با کسانی که در پایه‌های پایین جامعه قرار

دارند، مرتبط است. این ادراک مربوط به اندازه گیری کمی از فقر است که مشخص شده توسط یک شاخص بحث‌برانگیز "خط فقر" است.

از لحاظ تاریخی، اکثر فقرا روستاییان با درآمد پایین زیرخط فقر هستند. مهاجرت عظیم روستایی که ناشی از صنعتی شدن و شهرنشینی سریع است ناشی از ظهور یک طبقه اجتماعی جدید "فقر جدید" یا "فقر شهری" است. اگرچه محققان اظهار داشتند که صنعتی سازی و شهرنشینی فرصت‌هایی را برای انباشت ثروت ایجاد می‌کنند. وضعیت وحشتناک تقاضا می‌کند که مفهوم فقر، فراتر از سطح درآمدی فراتر رود و همه‌جانبه و چندبعدی باشد. برای مثال در مالزی، این وضعیت فشرده‌تر می‌شود، زیرا جمعیت مالزی افرادی از اقوام مختلف مانند مالزی، چینی و سرخ‌پوستان را به‌عنوان سه گروه قومی غالب تشکیل می‌دهند. چنین تنوع قومی در ساختار اجتماعی مالزی، شرایط اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی متنوع را شکل می‌دهد و فقر را تعریف می‌کند (Suet Leng, 2018).

در ایران نیز به موازات رشد شهرنشینی، گسترش محلات فقیرنشین به‌ویژه سکونت‌گاه‌های غیررسمی از پدیده‌های فراگیر شهر معاصر بوده است. حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی مسئله‌ای گذرا و با ابعاد محدود نبوده و توافقی بر بقای بازتولید و بسط آن وجود دارد که حاکی از عدم کفایت راه‌حل‌ها و سیاست‌های متداول شهری است و رهیافت‌ها و اقدامات نوینی را می‌طلبد (صرافی، ۱۳۸۱: ۵). بنابراین امروزه در تلاش جهت تحقق توسعه انسانی، در بسیاری از کشورهای مواجهه با آن دنبال می‌شود سنجش و تعیین فقر شهری موضوعی است که در سیاست‌گذاری و مدیریت توسعه انسانی است که توان اقتصادی خانوارها و محلات در طول زمان افت می‌کند و خانوارهایی که در حال حاضر در فقر متوسط به سر می‌برند پتانسیل آن را دارند که در آینده به خانوارهای کاملاً فقیر و با درجه فقر بالا تبدیل شوند و این امر نیازمند اتخاذ روش‌های علمی به‌ویژه در تعیین جغرافیایی پهنه‌های فقیرنشین شهری از طریق کاربرد روش‌های آماری و تعریف شاخص‌های مناسب جهت تعیین ابعاد متفاوت فقر شهری است.

بنابراین بهترین راه مقابله و مبارزه با فقر این است که الگوهای تغییرات فقر را از خانوارهای نسبتاً فقیر به طبقه خانوارهای کاملاً فقیر کشف کنیم، همچنین باید شواهد کافی برای اثبات این مدعا که

محلات نسبتاً فقیر منبع اصلی محلات با فقر بالا در آینده هستند را گردآوری کنیم. لذا این مطالعه دانش ما را از مکانیسم توالی فقر بالا می‌برد. مدیریت توسعه انسانی در بسیاری از کشورهای مواجه با آن دنبال می‌شود و این امر نیازمند اتخاذ روش‌های علمی به‌ویژه در تعیین جغرافیایی پهنه‌های فقیرنشین شهری از طریق کاربرد روش‌های آماری و تعریف شاخص‌های مناسب جهت تعیین ابعاد متفاوت فقر شهری است. شهر بیجار نیز به‌عنوان یکی از شهرهای کوچک غرب کشور با توجه به رشد سریع جمعیت و مهاجرت‌های گسترده طی دهه‌های گذشته، ناتوانی در ارائه خدمات و امکانات مناسب به شهروندان شاهد شکل‌گیری مناطق فقیرنشین در بعضی از فضاها شهری بوده است. هدف این پژوهش حاضر، بررسی و تحلیل فضایی فقر شهری در سطح بلوک‌های آماری شهر بیجار می‌باشد و تلاش بر آن است تا به این سؤال پاسخ داده شود که:

- در شهر بیجار کدام بلوک‌ها و محلات به لحاظ شاخص‌های فقر در وضعیت ناهنجاری قرار دارند؟

مبانی نظری

شهر یک سیستم پویا، پیچیده، چندلایه، دارای روابط متقابل، درهم‌تنیده و شبکه‌ای است. درون این سیستم، عناصر اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، فرهنگی، سیاسی و جغرافیایی در ارتباطی تنگاتنگ باهم قرار دارند. شهر محل استقرار طبقات و لایه‌های مختلف اجتماعی در پهنه مکان است و چیدمان فضایی آن‌ها نه تصادفی بلکه متأثر از عوامل بسیار و پیوسته دستخوش تغییر و تحول است. جابه‌جایی و تحرک گروه‌های مختلف مردم در کلان‌شهرها اولین بار به‌صورت مدون در نخستین تحلیل‌های مکتب شیکاگو مطرح شد. تحرک مسکونی، مهاجرت، هجوم و توالی و تغییرات محل‌های، محور بسیاری از تحقیقات این مکتب بود. جامعه‌شناسان شیکاگو حرکت به سمت محلات فقیر یا گریز از پهنه‌های فقر و تحرک به سمت بالا و مناطق با شرایط بهتر را از رهیافتی اکولوژیکی و مبتنی بر رقابتی ارگانیک تفسیر می‌کردند (Desmond, 2012: 88).

فقر به‌عنوان یک مفهوم چندبعدی شناخته می‌شود و موضوع فقر یک موضوع جهانی است (White, 1999: 505). و شهرنشینان به دلیل بسیاری از محرومیت‌ها از جمله دسترسی نداشتن به فرصت‌ها یا اشتغال، مسکن و زیرساخت‌های مناسب، نبود تأمین اجتماعی و دسترسی به بهداشت، آموزش و امنیت فردی در رنج و مضیقه‌اند. فقر شهری فقط محدود به ویژگی‌های نامبرده نیست و به شرایط ناپایدار منجر به آسیب‌پذیری و ناتوانی در مقابل آسیب‌ها نیز اشاره دارد (Baharoglu and Kessides, 2002). فقر شهری، بیش از یک سده است که موضوع موردبحث جامعه‌شناسان، اقتصاددانان و سیاست‌مداران است. به علت تمرکز فزاینده و تأسف بار فقر در شهرها، بحث بر سر علل، عواقب و نیز راه‌حل‌های مبارزه با آن به‌خصوص در دهه‌های اخیر، بسیار موردعلاقه بوده است (Curley, 2005: ۱).

در واقع فقر شهری مهم‌ترین ویژگی کشورهای درحال توسعه است (پور موسوی و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۸). و ازجمله ویژگی‌هایی که می‌توان به آن اشاره کرد: در شهر فقیر مهارت کم، دستمزد پایین، بیکاری بالا است؛ بیکاری جوانان مشکل بزرگی است که با مسائل اجتماعی مرتبط است؛ نبود امنیت اجتماعی، زندگی در زاغه‌های پر ازدحام، فقدان زیرساخت‌ها، کیفیت ابنیه پایین، دسترسی محدود به خدمات و تصرف زمین‌های غیرقانونی از ویژگی‌های شهرهای فقیر است (Baker, 2009). صدمات ناشی از فقر بسیار گسترده و طولانی‌مدت می‌باشند. فقر پایداری شهرها را در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی و امنیتی تهدید می‌کند (Gray & Moseley, 2005).

اما آنچه در مقوله فقر در حوزه مطالعات شهری اهمیت می‌یابد، تبلور فضایی فقر در شهرها است. تبلور فضایی فقر در قالب شکل‌گیری و بسط گستره‌های فقر، بافت‌های فرسوده، بافت‌های ناکارآمد، اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی با مشکلات حاد مهاجران فقیر، بیکاری، اشتغال کاذب، بار تکفل سنگین، خشونت، ناامنی و نمونه‌هایی از این دست مشاهده می‌شود (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۴). پویایی فقر که در مقابل ایستایی به کار می‌رود، به فرایندهای تغییرات اجتماعی-اقتصادی اطلاق می‌شود که منجر به افزایش، کاهش، یا تداوم فقر می‌شود. پویایی فقر دو بعد اصلی دارد؛ فرایندهای بلندمدت که به فقر مزمن مربوط می‌شود و فرایندهای

کوتاه‌مدت که سبب ایجاد فقر گذرا می‌شود. پویایی فقر ورود و خروج خانوارها به فقر را بررسی می‌کند. دلیل اصلی ارزیابی پویایی فقر، استفاده از یافته‌های آن در تدوین برنامه‌های کارآمد است. این یافته‌ها شناخت سیاست‌گذاران را از عوامل مؤثر بر فقر عمیق‌تر می‌سازد؛ چراکه مطالعه فقر در یک مقطع ایستا منجر به وقوع خطاهای دربرگیری یعنی ارائه منابع به افرادی که فقیر نیستند یا خطاهای عدم دربرگیری یعنی حذف کردن افرادی که فقیرند اما فقیر به حساب نیامده‌اند، می‌شود (بابا پور، ۱۳۹۱: ۱۵).

پیشینه پژوهش

جدول ۱- پژوهش‌های صورت گرفته

پژوهشگر	سال پژوهش	عنوان پژوهش	نتیجه‌گیری
Silva-Laya and et al	۲۰۱۹	فقر شهری و آموزش، مروری بر ادبیات نظام‌مند	به بررسی دوره‌ای از سال ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷ پرداختند نشان دادند فقرا علی‌رغم حضور در مدرسه قادر به تأمین کامل حق تحصیل خود نیستند. پیشرفت تحصیلی آن‌ها از نظر یادگیری، سیر تحصیلی و ظرفیت برای رسیدن به آینده‌ای بهتر نیازمند مشارکت ویژگی‌های اجتماعی و موانع فرهنگی و اداری است.
Chen and et al	۲۰۱۹	الگوی شهرنشینی و کاهش فقر: چشم‌اندازی جدید برای کشف کشورهای کم‌رشدی و حاشیه‌جاده‌ها	هدف آن‌ها تشریح مشخصات و الگوهای شهرنشینی و کاهش فقر در این کشورها با استفاده از داده‌ها از ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶ است. نتایج نشان می‌دهد که متوسط سطح شهرنشینی در سال ۲۰۱۶، ۴۸ درصد است و متوسط نرخ رشد سالانه این کشورها ۶۱٪ درصد است. علاوه بر این، با استفاده از روش‌های مورفولوژی ریاضی، ۱۰ ناحیه از بزرگ‌ترین مناطق شهری در بین این کشورها شناسایی کردیم که هفت منطقه در چین و جنوب شرقی آسیا واقع شده‌اند. چندین کشور مانند چین، لائوس، ویتنام، اندونزی، بنگلادش و مغولستان به پیشرفت چشمگیری در توسعه شهرنشینی و کاهش فقر دست یافته‌اند.

<p>میان اندازه شهر و فقر شهری رابطه منفی وجود دارد. درحالی‌که اکثر فقرا در ویتنام هنوز در مناطق روستایی زندگی می‌کنند اما در مناطق شهری و شهرهای کوچکی که مردم سکونت دارند فقر شهری متمرکز است و تلاش سیاست‌گذاران برای ترویج استانداردهای زندگی در راستای کاهش جمعیت شهرهای بزرگ و تغییر فعالیت‌های اقتصادی می‌تواند به کاهش فقر در مناطق روستایی کمک می‌کند.</p>	<p>فقر شهری در سراسر شهرهای ویتنام</p>	<p>۲۰۱۸</p>	<p>Lanjouw&Marra</p>
<p>استراتژی اقتصاد سبز به کاهش فقر شهری کمک می‌کند چرا که این استراتژی در بین فقیران باعث اشتغال و درآمد شده و به‌صورتی غیرمستقیم از محیط‌زیست مدیریت می‌کند.</p>	<p>اقتصاد سبز، یک استراتژی برای کاهش فقر شهری و حفاظت از محیط‌زیست: کوازولو ناتال آفریقای جنوبی</p>	<p>۲۰۱۶</p>	<p>Hill & Hlahla</p>
<p>محدوده‌های شمال غربی و جنوب شرقی شهر از فقر گسترده‌ای رنج می‌برند و پهنه‌های فقر جمعیتی بالغ بر ۴۷۱۴۰ نفر را در خود جای داده است که ۳۵/۲ درصد از جمعیت و ۴۳/۴۴ درصد از مساحت کل شهر را شامل می‌شود. این پهنه‌ها غالباً در محدوده‌های حاشیه‌ای شمال شرقی و جنوبی شهر قرار دارند.</p>	<p>تحلیل الگوی فضایی شاخص‌های فقر شهری در شهر بابل</p>	<p>۱۳۹۹</p>	<p>نیک پور و همکاران</p>
<p>برای انجام این تحقیق ۲۵ شاخص از داده‌های بلوک آماری سرشماری سال ۱۳۹۰ استخراج شد. برای وزن دهی شاخص‌ها از روش تحلیل خاکستری و برای همپوشانی لایه‌ها از روش فازی استفاده شد و نتایج نشان داد که بخش‌های مرکزی شهر قائم‌شهر وضعیت مناسبی دارند ولی در قسمت‌های جنوبی و شمال شرقی فقر شهری بیشتری مشاهده می‌شود.</p>	<p>تحلیل فضایی پهنه‌های فقر مطالعه موردی: شهر قائم‌شهر</p>	<p>۱۳۹۷</p>	<p>آروین و همکاران</p>

تحلیل فضایی فقر شهری در شهر بیجار، بردی و همکاران | ۱۳۱

<p>و با استفاده از روش AHP نشان دادند توزیع محلات فقیرنشین شهر مشهد از الگوی خوشه‌ای تبعیت می‌کند که بزرگ‌ترین خوشه فقر شهری در بخش شرقی شهر مشهد تمرکز یافته است و یک خوشه کوچک فقر نیز در قسمت شمالی شهر وجود دارد. همچنین خوشه‌های فقر شهری بر محله‌های حاشیه شهری مشهد تمرکز یافته که نشان‌دهنده لزوم توجه بیشتر به این محله‌هاست.</p>	<p>تحلیل فضایی فقر شهری در سطح محله‌های شهر مشهد.</p>	<p>۱۳۹۶</p>	<p>فرهادی خواه و همکاران</p>
<p>در این پژوهش، روش کاستا (۲۰۰۲) از میان روش‌های سنجش چندبعدی فقر و روش کریجینگ و کریجینگ همبسته از میان روش‌های زمین آماری، جهت سنجش فقر چندبعدی در قالب شاخص اقتصادی و درآمدی، مسکن، مالکیت و دارایی، بهداشت و سلامت و دانش و مهارت استفاده شده است. از میان مدل‌های زمین آماری موجود، روش کروی و نمایی با نتایج تابع فازی فقر انطباق بیشتری داشته و از دقت بالاتری برخوردار بوده‌اند. نتایج در قالب پهنه‌بندی علمی صورت گرفته به‌وضوح نشان‌دهنده اختلاف فضایی فقر در محدوده شهر کامیاران است.</p>	<p>رویکرد فازی و پهنه‌بندی فقر چندبعدی در فضاهای شهری (نمونه موردی: شهر کامیاران)</p>	<p>۱۳۹۳</p>	<p>جوهری و همکاران</p>

منبع: داخل متن

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی است و از نظر ماهیت و روش تحقیق، از نوع توصیفی تحلیلی است. جامعه آماری پژوهش، بلوک‌های مسکونی شهر بیجار در سال ۱۳۹۵ بوده و برای گردآوری دیدگاه‌ها، نظریات و تجربیات موجود از روش اسنادی و مطالعه کتابخانه‌ای استفاده شده است. داده‌های به‌کاررفته در این پژوهش از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران به‌دست آمده است. برای استخراج و طبقه‌بندی داده‌های این

پژوهش از نرم‌افزارهای GIS و Excel بهره گرفته شده است. برای سنجش فقر شهری، ۱۲ شاخص فقر اقتصادی انتخاب شد. در ابتدای کار ۱۲ شاخص فقر اقتصادی، بسته به جهت هر شاخص (مثبت یا منفی بودن) از رابطه مثبت یا منفی روش بی‌مقیاس سازی فازی در نرم‌افزار Excel استفاده شد.

در ادامه پژوهش، برای تحلیل و ترسیم نقشه‌ها از داده‌های موجود در نرم‌افزار Excel خروجی گرفته شد و به محیط Arc Gis فراخوانی شد. در نهایت برای تعیین بلوک‌های فقیرنشین و خوشه‌بندی فقر، ۱۲ شاخص فقر اقتصادی با هم تلفیق شده و سپس با روش لکه‌های داغ، تحلیل فضایی صورت گرفت. برای آگاهی از نوع الگوی پراکنش شاخص تلفیقی فقر اقتصادی از مدل همستگی فضایی موران استفاده شد. بعد از پهنه‌بندی فقر شهری در سطح بلوک‌های شهری، برای مشخص کردن فقر اقتصادی در سطح محلات شهری، اطلاعات بلوک‌های شهری، به لایه محلات شهری تبدیل شد.

معرفی شاخص‌های مورد مطالعه

جدول ۲- شاخص‌های فقر شهری

شاخص‌ها	تعاریف
جمعیت فعال	به تمام افراد ۱۰ ساله و بیشتر خانوارها که در ۷ روز قبل از مراجعه مأمور آمارگیری، شاغل یا بیکار بوده‌اند جمعیت فعال اقتصادی گفته می‌شود.
جمعیت غیرفعال	نسبت افراد دارای درآمد بدون کار، زنان و مردان خانه‌دار و محصلین به کل
درصد میزان فعالیت عمومی	نسبت تعداد کل جمعیت فعال بر تعداد کل جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر
درصد تعداد افراد شاغل در هر خانوار	نسبت جمعیت شاغل در هر ناحیه بر تعداد خانوار ناحیه مورد مطالعه
بار اقتصادی (بار جمعیتی)	نسبت کل جمعیت به کل جمعیت فعال
بار معیشتی	نسبت کل جمعیت به جمعیت شاغل

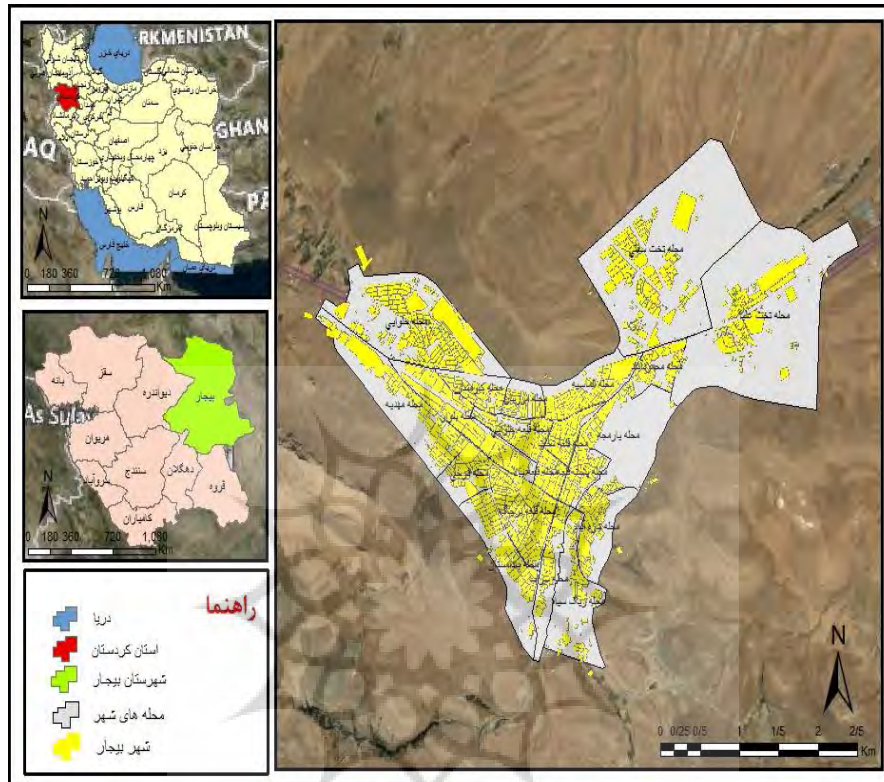
تحلیل فضایی فقر شهری در شهر بیجار، بردی و همکاران | ۱۳۳

نسبت جمعیت غیر شاغل به جمعیت شاغل	بار تکفل واقعی
نسبت جمعیت شاغل کل بر جمعیت فعال کل	درصد اشتغال کل
نسبت تعداد جمعیت شاغل مرد بر جمعیت فعال مرد	درصد اشتغال مردان
نسبت تعداد جمعیت شاغل زن بر جمعیت فعال زن	درصد اشتغال زنان
نسبت بیکاران به جمعیت فعال	درصد بیکاری کل
نسبت تعداد بیکاران مرد به جمعیت فعال مرد	درصد بیکاری مردان
نسبت بیکاران زن به جمعیت فعال زن	درصد بیکاری زنان
نسبت جمعیت فعال زن به تعداد جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر	درصد مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی

مآخذ: (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)؛ (آنامرادنژاد، ۱۳۹۷)، (جوان، ۱۳۸۶)؛ (تقوی، ۱۳۷۴)؛ (زنگنه، ۱۳۸۹)؛ (حسنعلی زاده، ۱۳۹۷)؛ (نیکپور و همکاران، ۱۳۹۸).

محدوده مورد مطالعه

شهر بیجار یکی از شهرستان‌های استان کردستان است که در غرب ایران واقع شده و تابع استان کردستان می‌باشد. شهرستان بیجار با مساحت ۵۳۵۰ کیلومترمربع بزرگ‌ترین شهرستان استان کردستان می‌باشد (شکل شماره ۱). شهر بیجار مرکز این شهرستان و در فاصله ۱۵۰ کیلومتری شمال شرق سنندج، در ارتفاع ۱۹۲۰ متری از سطح دریا واقع شده که بعد از شهر کرد بلندترین شهر ایران می‌باشد. این شهر از سمت غرب با دیواندره و سنندج، از جنوب با شهرستان قروه، از شمال شرقی با استان زنجان، از شمال غربی با استان آذربایجان غربی و از سمت شرق با استان همدان همسایه است. از لحاظ تقسیمات شهری، بیجار شامل ۳ ناحیه و ۲۰ محله است (شماعی، ۱۳۹۳: ۲۶۰). از نظر موقعیت ریاضی، در ۴۷ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی گرینویچ و ۳۵ درجه و ۵۲ دقیقه عرض شمالی قرار دارد. بر طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران، ۸۹۱۶۲ نفر جمعیت با ۲۷۷۵۹ خانوار دارا می‌باشد. به‌طور کلی شهر بیجار در دشتی موسوم به دشت بیجار که حوزه‌ای است محدود به ارتفاعات جنوب دشت و ارتفاعات شمال رودخانه قزل اوزون، واقع شده است و رودخانه قزل اوزون با جهتی غربی، شرقی با شیب ۱ درصد در این دشت جریان دارد (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۷).

شکل ۱- موقعیت محدوده مورد مطالعه (مأخذ: نگارندگان)

بحث و ارائه یافته‌ها

در بررسی فقر شهری طی چند سال اخیر، به‌طور عمده از داده‌های مستخرج از مرکز آمار استفاده شده است. در این پژوهش نیز با توجه به اطلاعات به‌دست آمده از مرکز آمار ایران، داده‌های استخراج شده در قالب ۱۲ شاخص دسته‌بندی شده‌اند. در جدول (۳) شاخص‌های استخراج شده فقر به همراه Min، Max و میانگین آنها ارائه شده است.

جدول ۳- اطلاعات توصیفی شاخص‌های فقر اقتصادی در سطح محلات شهر بیجار

شاخص	Min	Max	میانگین
مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی (-)	۰/۰۰	۱۶۶/۶۶	۶۳/۴۷
درصد تعداد افراد شاغل در هر خانوار (-)	۰/۰۰	۴۶۲/۰۰	۵۶/۷۷
میزان فعالیت عمومی (-)	۰/۰۰	۱۳۰/۷۷	۶۰/۴۶
بار اقتصادی (بار جمعیتی) (+)	۰/۰۰	۱۶۰/۰۰	۷۲/۰۰
بار تکفل واقعی (+)	۰/۰۰	۳۷۰/۰۰	۲۷/۴۹
درصد اشتغال مردان (-)	۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۳۴/۶۰
درصد اشتغال زنان (-)	۰/۰۰	۱۶۰/۰۰	۴۶/۵۷
درصد بیکاری کل (+)	۰/۰۰	۷۱/۰۰	۵/۷۵
درصد بیکاری مردان (+)	۰/۰۰	۶۷/۰۰	۴/۸۷
درصد بیکاری زنان (+)	۰/۰۰	۶۷/۰۰	۵/۰۹
بار معیشت (+)	۰/۰۰	۱۷۰۰/۰۰	۲۷۶/۷۴
درصد اشتغال کل (-)	۰/۰۰	۸۶/۰۴	۱۷/۱۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

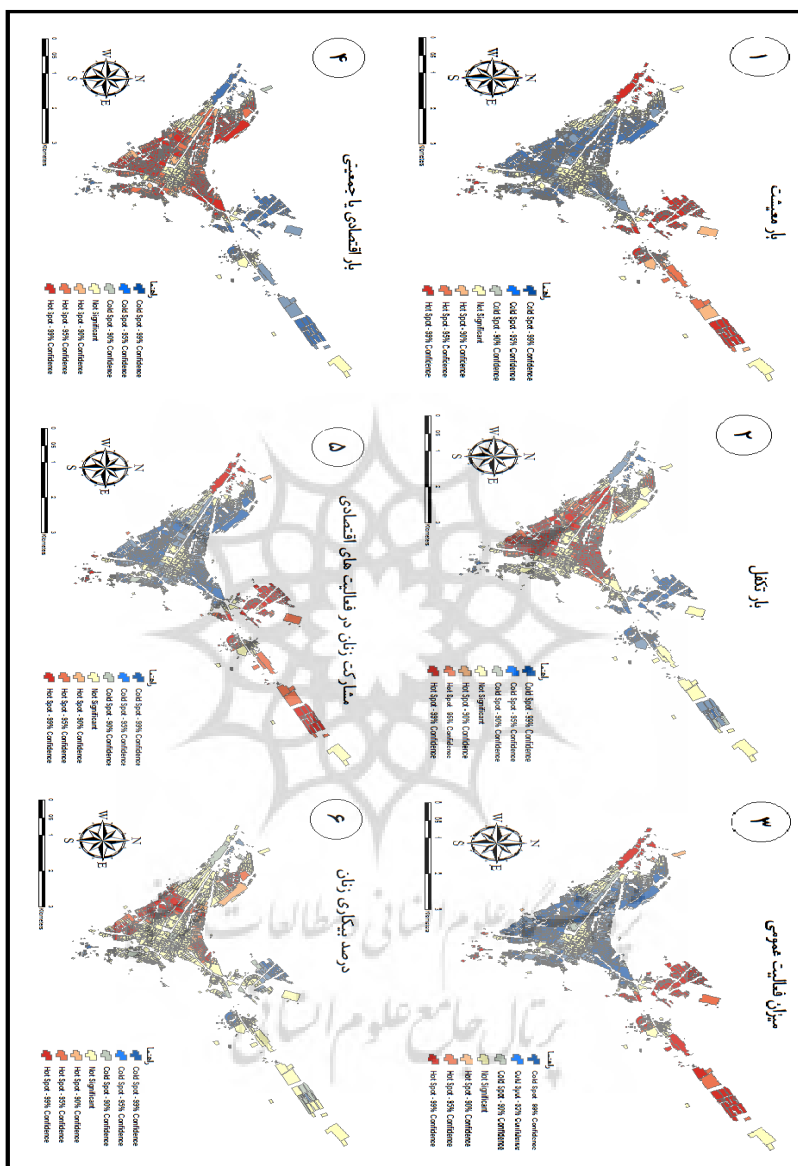
برای تعیین میزان فقر در سطح بلوک‌های شهر، ۱۲ شاخص فوق به کار رفته و با بهره‌گیری از روش بهنجارسازی فازی، امتیازات هر بلوک شهری بر اساس شاخص‌ها محاسبه شده است.

$$\text{Positive} = \frac{X_{ij} - \text{Min}(X_{ij})}{\text{Max}(X_{ij}) - \text{min}(X_{ij})} \quad (۱) \text{ معادله}$$

$$\text{Negitive} = \frac{\text{Max}(X_{ij}) - X_{ij}}{\text{Max}(X_{ij}) - \text{Min}(X_{ij})} \quad (۲) \text{ معادله}$$

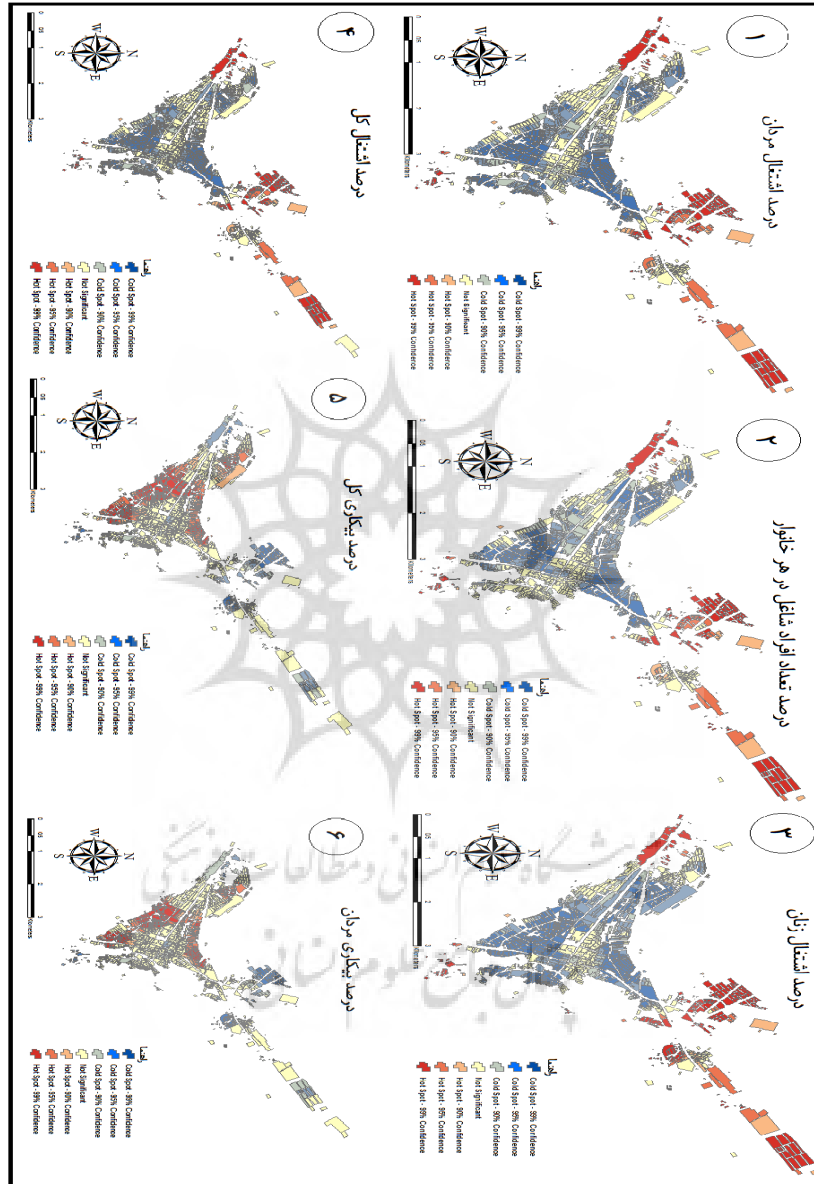
در فرمول فوق، X_{ij} ، مقدار هر شاخص در بلوک موردنظر، $(\text{Max}(X_{ij}))$ ، حداکثر مقدار هر شاخص در سطح کل بلوک‌ها، $(\text{Min}(X_{ij}))$ ، حداقل مقدار هر شاخص در سطح کل بلوک‌ها می‌باشد.

برای استفاده از رابطه بالا، بسته به جهت هر شاخص (مثبت یا منفی)، از رابطه مثبت یا منفی روش بهنجارسازی فازی در نرم‌افزار Excel استفاده می‌شود. بعد از محاسبه کردن شاخص‌های فقر اقتصادی و بی‌مقیاس سازی آنها، تحلیل لکه داغ برای هر شاخص اقتصادی به‌طور جداگانه انجام شده است. در این تحلیل با توجه به امتیاز Z محاسبه شده می‌توان نشان داد که در کجا داده‌ها با مقادیر زیاد یا کم خوشه‌بندی شده‌اند. در واقع هر چه امتیاز Z بزرگ‌تر باشد، لکه‌های داغ با رنگ قرمز نشان داده می‌شوند که نشان‌دهنده خوشه‌ای بودن مقادیر زیاد یک شاخص می‌باشد. در مورد Z منفی و معنادار از نظر آماری، هر چه امتیاز Z کوچک‌تر باشد، لکه‌های سرد با رنگ آبی نشان داده می‌شوند که نشان‌دهنده خوشه‌ای بودن مقادیر کم یک شاخص می‌باشد. همچنین لکه‌های بی تفاوت با رنگ زرد نشان داده می‌شوند که بیانگر عدم وجود خوشه مقادیر زیاد یا کم شاخص می‌باشد. شکل ۲ و ۳ تحلیل لکه‌های داغ را بر روی ۱۲ شاخص فقر اقتصادی شهر بیجار در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد.

شکل ۲- تحلیل لکه‌های داغ شاخص‌های فقر اقتصادی در شهر بیجار

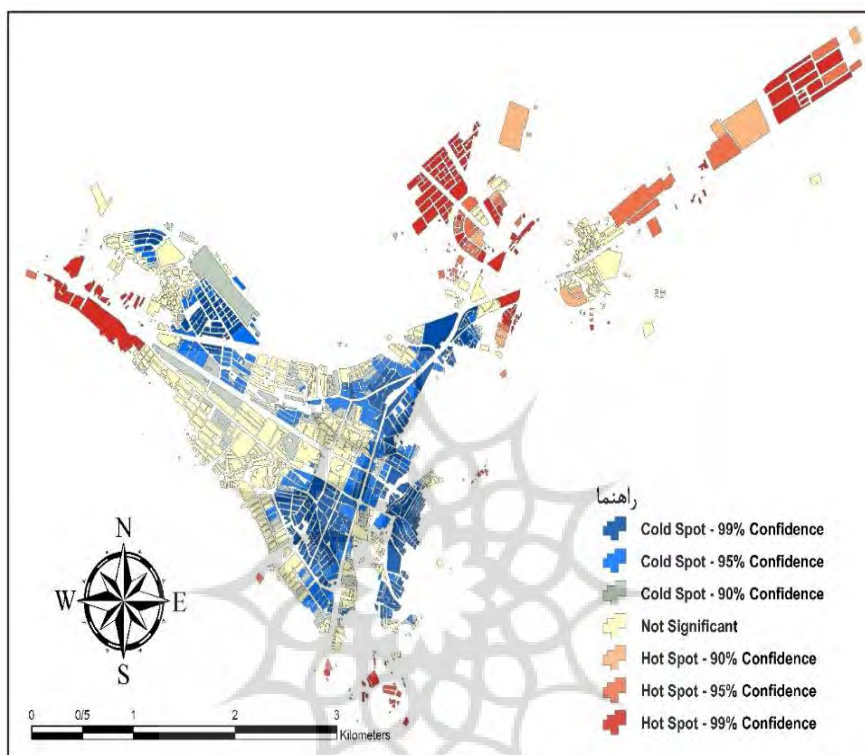
مأخذ: یافته‌های پژوهش

نقشه ۳- ادامه تحلیل لکه‌های داغ شاخص‌های فقر اقتصادی در شهر بيجار

مأخذ: یافته‌های پژوهش

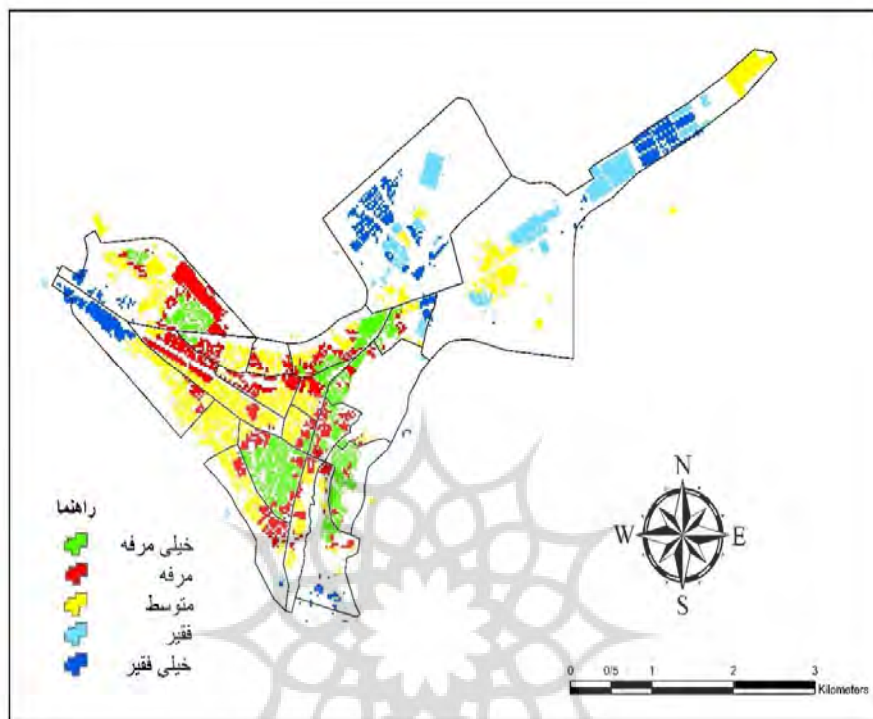
شکل ۴- تحلیل لکه‌های داغ شاخص‌های فقر اقتصادی در شهر بیجار

مأخذ: یافته‌های پژوهش

با جمع کردن مقادیر بی‌مقیاس شده شاخص‌های مورد بحث برای هر یک از بلوک‌های شهری شاخص تلفیقی فقر اقتصادی برای هر یک از بلوک‌های شهری به دست می‌آید و به این گونه، امکان تحلیل فضایی فقر اقتصادی نهایی میسر می‌شود. همان‌طور که در شکل ۴ دیده می‌شود لکه‌های داغ در قسمت‌های شمال شرقی، شمال غربی و شمالی بیشتر دیده می‌شود که بیانگر مقادیر بالاتری از شاخص تلفیقی فقر اقتصادی در این محدوده‌های شهری است. همچنین محدوده‌های جنوبی و مرکزی شهر نیز لکه‌های سرد

بیشتری دیده می‌شود که مقادیر پایین‌تری از فقر اقتصادی را به خود اختصاص داده‌اند. لکه‌های بی تفاوت که با رنگ زرد نشان داده می‌شوند بیشتر در قسمت‌های مرکزی شهر دیده می‌شوند.

با تبدیل نقشه لکه‌های داغ شاخص تلفیقی فقر اقتصادی به لایه رستر و جوین کردن اطلاعات توصیفی لایه اصلی شهر به آن، نقشه پهنه‌بندی فقر اقتصادی در سطح بلوک‌های شهر ترسیم می‌شود. شکل شماره ۵، پهنه‌بندی فقر اقتصادی محلات را در شهر بیجار در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد. بر اساس نتایج حاصل از این نقشه می‌توان گفت، پهنه‌های خیلی مرفه با ۲۵۹ بلوک که ۱۹/۷۸ درصد از کل بلوک‌های شهر و ۲۷/۸۰ درصد جمعیت شهر است را به خود اختصاص داده است. و پهنه مرفه ۳۱/۳۱ درصد بلوک، ۲۱/۹۶ درصد مساحت و ۳۳/۱۳ درصد خانوار را در بر گرفته است این در حالی است که پهنه‌های خیلی فقیر ۱۴/۴۳ درصد بلوک‌ها، ۱۴/۰۸ درصد مساحت و ۰/۳۵ درصد جمعیت شهر به خود اختصاص داده است، که با توجه به میزان درصد بلوک و مساحت شهری، میزان جمعیت خیلی کمی دارد.

شکل ۵- پهنه‌بندی فقر اقتصادی در سطح بلوک‌های شهر بیجار

مأخذ: یافته‌های پژوهش

با بررسی شکل ۵، تعداد بلوک‌ها و نسبت پراکنش فضایی پهنه‌های فقر اقتصادی در شهر بیجار به دست آمده است که نتایج آن را می‌توان در جدول شماره ۴ مشاهده نمود.

پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۴- تعداد و درصد پراکنش فضایی پهنه‌های فقر اقتصادی در سطح شهر بیجار

پهنه‌ها	بلوک		مساحت (هکتار)		خانوار		جمعیت	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
خیلی مرفه	۲۵۹	۱۹/۷۸	۸۱/۱۶	۱۷/۶۷	۴۳۱۴	۲۸/۱۴	۱۳۴۴۶	۲۷/۸۰
مرفه	۲۷۹	۲۱/۳۱	۱۰۱/۲۶	۲۱/۹۶	۵۰۷۹	۳۳/۱۳	۱۶۰۳۸	۳۳/۱۶
متوسط	۴۹۷	۳۷/۹۶	۱۵۷/۵۸	۳۴/۰۵	۵۶۹۳	۳۷/۱۴	۱۸۰۴۵	۳۷/۳۱
فقیر	۸۵	۶/۴۹	۵۵/۹۲	۱۲/۱۳	۱۸۷	۱/۲۲	۶۵۶	۱/۳۵
خیلی فقیر	۱۸۹	۱۴/۴۳	۶۴/۹۱	۱۴/۰۸	۵۳	۰/۳۴	۱۷۳	۰/۳۵

مأخذ: یافته‌های پژوهش

برای آگاهی از نوع الگوی پراکنش شاخص تلفیقی فقر اقتصادی از مدل تحلیل خودهمبستگی فضایی موران استفاده شده است و نتایج آن در جدول ۴ ارائه شده است. این آزمون خودهمبستگی فضایی، بلوک‌ها را بر اساس مکان و مقدار عامل مدنظر نشان می‌دهد. در نهایت، خروجی این آزمون به این صورت است که، این آزمون نشان می‌دهد الگوی پراکنش عوارض با در نظر گرفتن مقادیر خصیصه مطالعه شده، از الگوی خوشه‌ای پراکنده یا تصادفی برخوردار است. به این گونه که اگر مقدار شاخص موران بزرگ‌تر از صفر باشد، داده‌ها دارای الگوی خوشه‌ای است و اگر مقدار شاخص موران نزدیک به عدد ۱- باشد، داده‌ها از هم گسسته و پراکنده است. پس با توجه به این که شاخص موران برای شاخص فقر اقتصادی برابر با ۰/۱۶۲۵۶۱ است و میزان خطای آن برابر با صفر است، می‌توان گفت که این شاخص در سطح بلوک‌های شهری بیجار دارای الگوی خوشه‌ای است.

جدول ۵- نتایج شاخص موران برای شاخص تلفیقی فقر شهری

۰/۱۶۲۵۶۱	شاخص موران
-۰/۰۰۰۷۵۶	شاخص مورد انتظار
۰/۰۰۰۰۲۳	واریانس
۳۳/۹۷۹۵۸	امتیاز Z
۰/۰۰۰۰۰۰	مقدار P

مأخذ: یافته‌های پژوهش

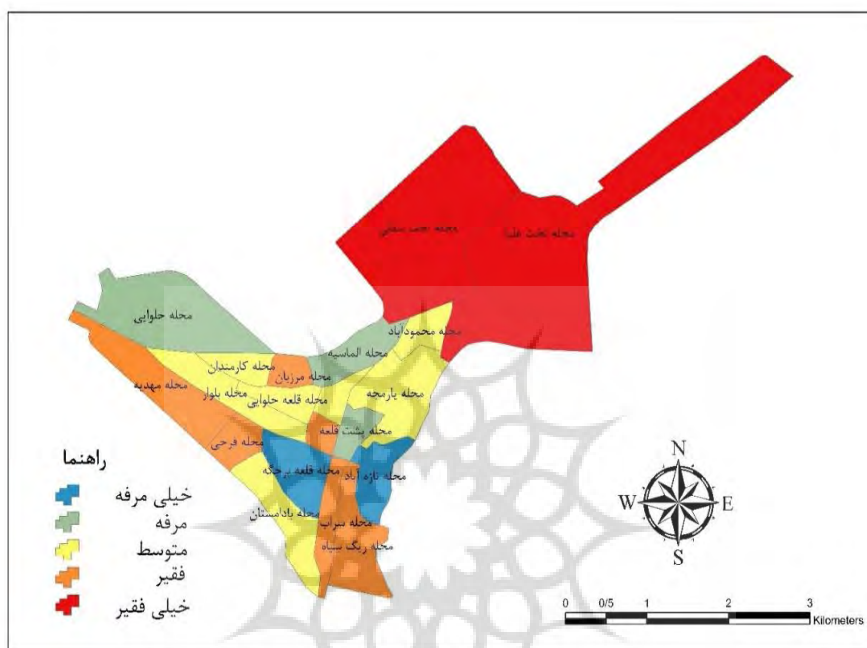
در ادامه پژوهش، برای درک بهتر پراکنش فقر شهری در سطح شهر و در مقیاس بزرگ‌تر، با جویین کردن لایه اطلاعاتی فقر شهری در سطح بلوک‌های شهری به لایه خام، محله بندی شهر پراکنش فقر شهری در سطح محلات شهر بیجار مشخص شد. به این گونه که با توجه به جدول شماره ۶ فقر شهری به ۵ طبقه خیلی مرفه، مرفه، متوسط، فقر و خیلی فقیر تقسیم شد. که با توجه به این طبقه بندی می توان گفت، از میان محلات ۲۲ گانه شهر بیجار دو محله قلعه برجگه در محدوده مرکزی شهر و تازه آباد در قسمت شرقی شهر در طبقه خیلی مرفه قرار گرفته اند. محلات تخت علیا و تخت سفلی در قسمت شمالی شهر بیجار که در طی سالیان اخیر در نتیجه توسعه شهر به سمت روستاهای اطراف به وجود آمده اند و در مسیر جاده زنجان قرار دارند، در طبقه خیلی فقیر قرار گرفته اند و بیشترین فراوانی محلات مربوط به طبقه متوسط با هفت محله محمودآباد، یارمجه، بادامستان، بلوار، قلعه حلوایی، تخت محله، کارمندان، قلعه بالا می باشد.

جدول ۶- طبقه بندی محلات شهری بیجار از نظر شاخص تلفیقی فقر شهری

میزان فقر	محلات
خیلی مرفه	محله قلعه برجگه، تازه آباد
مرفه	محله حلوایی، محله الماسیه، محله پشت قلعه
متوسط	محله محمودآباد، یارمجه، بادامستان، بلوار، قلعه حلوایی، تخت محله، کارمندان، قلعه بالا
فقیر	محله فرحی، مهدیه، سراب، محله ریگ سیاه، مرزبان
خیلی فقر	محله تخت علیا، تخت سفلی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

در شکل شماره ۶، موقعیت جغرافیایی هریک از محلات شهری بیجار بر اساس میزان فقر و یا برخورداری به نمایش درآمده است.

شکل ۶- طبقه‌بندی محلات شهری از نظر شاخص تلفیقی فقر شهری در شهر بیجار

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۶ گویای این نکته است که روند حاکم بر توزیع فضایی فقر شهری همانند سایر نقاط شهری کشور در این شهر نیز مصداق دارد و تأیید شده است. بدین معنی که غالب مناطق مرکزی شهرها به دلیل سابقه بیشتر سکونتی و برخورداری از امکانات متعدد خدماتی و رفاهی از وضعیت نسبی بهتری نسبت به مناطق حاشیه‌ای برخوردارند و غالباً در ردیف مناطق برخوردار طبقه‌بندی می‌شوند در حالی که مناطق حاشیه‌ای شهرها به‌ویژه مناطقی که از روستاهای ادغام‌شده در شهر تشکیل شده باشند مانند حاشیه‌های شمال شرقی بیجار از کمترین امکانات برخوردار بوده و هنوز بافت سنتی و روستایی خود را حفظ کرده‌اند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

گستره فقر شهری که بخش جدایی‌ناپذیری از مناطق شهری است، به دلیل تبعات و پیامدهای منفی این پدیده و گسترش آن همواره مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گرفته و یکی از مشکلات کنونی شهرهای جهان به‌ویژه در کشورهای جهان سوم است. این موضوع در کشور ما نیز مانند دیگر کشورهای در حال توسعه، با سرعت و حجم چشمگیری در حال افزایش است که باید گفت یکی از چالش‌های مهم مدیریت شهری کشور است. لذا در این راستا به‌منظور ارائه یک راهکار مناسب، شناخت فقر و چگونگی شدت توزیع و پهنه‌بندی فقر، در کنار سایر برنامه‌های فقرزدایی در جوامع شهری، الزامی است. به بیان بهتر آگاهی از چگونگی وضعیت فقر در شهرهای کشور از اولویت مهم به‌منظور سیاست‌گذاری‌های لازم در توسعه در جهات مختلف می‌باشد. این سیاست‌گذاری‌ها و اتخاذ تصمیمات می‌تواند کمک شایانی به کاهش فقر شهری و پیشروی توسعه در کشور شود. در نهایت می‌توان اظهار کرد پژوهش حاضر با هدف تحلیل توزیع فضایی فقر، و خوشه‌بندی فقر در سطح بلوک‌های آماری شهر بیجار در سال ۱۳۹۵ تحقق یافته است. این امر می‌تواند کمک شایانی به سیاست‌گذاران در جهت تدوین سیاست‌هایی در شهرها به‌منظور جلوگیری یا کاهش فقر باشد.

یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که فقر شهر در شهر بیجار از الگوی خوشه‌ای تبعیت می‌کند. به این گونه که پهنه‌های فقر شهری بیشتر در محدوده شمال شرق شهر یعنی محله تازه‌آباد گسترش یافته است و از نتایج دیگر این پژوهش این است که با توجه به طبقه‌بندی فقر شهری در ۵ طبقه خیلی مرفه، مرفه، متوسط، فقیر و خیلی فقیر، مشخص شد که ۲۵۹ بلوک شهری، که ۲۷/۸۰ درصد جمعیت شهر را به خود اختصاص داده‌اند، در پهنه خیلی مرفه شهری قرار گرفته‌اند، ۲۷۹ بلوک با ۳۳/۱۶ درصد از جمعیت شهری در پهنه مرفه، ۴۹۷ بلوک و ۳۷/۳۱ درصد جمعیت و مجموع ۲۷۴ بلوک و ۱/۷ درصد جمعیت، در پهنه فقیر و خیلی فقیر قرار گرفته‌اند.

در خصوص تعداد اندک جمعیت استقرار یافته در پهنه فقر و خیلی فقیر می‌توان گفت اگرچه میزان جمعیت و در پهنه‌های فقیر و خیلی فقیر کمتر از سایر پهنه‌های فقر شهری

است، ولی تقریباً مساحت و تعداد بلوک برابری با پهنه‌های دیگر دارند. که این موضوع به دلیل این است که در طی چند سال اخیر با پیشروی شهر، به‌سوی زمین‌های روستایی اطراف، روستاهای اطراف شهر نیز، به شهر پیوسته‌اند، در نتیجه بلوک‌های مستقر در این مناطق از شهر همواره دارای جمعیت محدودی هستند.

نتایج حاصل از توزیع فقر شهر در سطح محلات ۲۲ گانه شهر نیز، حاکی از آن است که در بین ۲۲ محله شهر، محلات قلعه برجگه و تازه‌آباد در طبقه خیلی مرفه قرار گرفته‌اند و محلات تخت علیا و تخت سفلی در شمال شهر بیچار که در طی سالیان اخیر در نتیجه توسعه شهر به سمت روستاهای اطراف و در مسیر جاده زنجان به وجود آمده‌اند، در طبقه خیلی فقیر قرار گرفته‌اند و بیشترین فراوانی محلات مربوط به طبقه متوسط است.

نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که فقر شهری در سطح بلوک‌های شهر بیچار وضعیت متعادلی را از نظر پراکندگی شاخص‌ها نشان نمی‌دهد. به این شکل که بلوک‌ها در محلات مرکزی و بافت مرکزی شهر وضعیت متوسطی دارند اما در مقابل محلات حاشیه‌ای شهر به‌ویژه محدوده شمالی شهر مانند محلات تخت سفلی و تخت علیا در وضعیت خیلی فقیر و محلات ریگ سیاه، سراب، مهدیه و فرحی فقیر می‌باشند که این وضعیت باعث ایجاد یک نوع شکاف طبقاتی در سطح شهر شده است. نکته قابل توجه دیگر این که محلات فقیر و خیلی فقیر که شامل ۸ محله در سطح شهر می‌باشند، علیرغم این که ۲۶/۲۱ درصد مساحت شهر را پوشش داده‌اند اما تنها ۱/۷ درصد جمعیت و ۱/۵۶ درصد خانوار شهری در سال ۱۳۹۵ مایل به زندگی در این محلات بوده‌اند در مقابل محلاتی که در وضعیت رفاه قرار دارند (الماسیه، پشت قلعه، تازه‌آباد، قلعه برجگه و حلوایی) با ۳۹/۶۳ درصد مساحت، ۶۰/۹۶ درصد جمعیت و ۶۱/۲۷ درصد خانوار را در بر گرفته‌اند. بنابراین، این مسئله می‌تواند گویای شرایط نامتعادل در سطح محلات و بلوک‌های شهر بیچار باشد که به یک نوع نابرابری در سطح شهر دامن زده است.

ویژگی بارز تحقیق حاضر نیز آن است که اولاً تحقیقی در مورد فقر شهری در بیچار صورت نگرفته است و دوم این که برای تبیین موضوع از شاخص‌های مختلفی استفاده شده

و برای تحلیل داده‌ها علاوه بر روش‌های آماری از نقشه‌هایی که در محیط GIS ترسیم شده‌اند بهره گرفته شده است. آنچه که این تحقیق بر آن صحنه گذاشت در شهر بیجار نیز همانند بسیاری از شهرهای دیگر ایران، روند مهاجرت‌های روستایی علاوه بر توسعه جمعیتی و گسترش کالبدی شهری بر عوامل اجتماعی نظیر گسترش فقر اجتماعی دامن زده است و مشکلات و چالش‌های موجود شهری را افزایش داده است. همچنین عدم توزیع نابرابر امکانات و خدمات شهری منجر به توسعه بی‌عدالتی فضایی در بین بلوک‌ها و محلات شهری بیجار شده است. نتیجه تحقیق حاضر با نتایج تحقیقات (نیک پور و همکاران)، (آروین و همکاران) و (فرهادی خواه و همکاران)، همخوانی بیشتری نشان می‌دهد که بر اساس آن، سکونتگاه‌های غیررسمی جلوه‌گاه فقر به شمار می‌روند و از لحاظ پویایی روند متفاوتی را طی می‌کنند که وجود نواحی نابرابر به جدایی‌گزینی فضایی، اجتماعی و اقتصادی منجر خواهد شد.

یکی از راه‌حل‌های جلوگیری از گسترش فقر شهری شناسایی دقیق پهنه‌بندی‌های فقر به‌ویژه در سطح کل شهر می‌باشد، زیرا هر برنامه‌ای برای مقابله با فقر شهر در سطح شهرها، بدون شناخت دقیق از وضعیت موجود آن، امکان‌پذیر نخواهد بود. به‌عبارت‌دیگر، شناخت ناکافی از فقر شهری و به‌ویژه گستره آن در سطح شهر، مانع سیاست‌گذاری مناسب برای کاهش فقر شهری و ائتلاف منابع اقتصادی می‌شود و باعث بی‌نتیجه ماندن برنامه‌های کاهش فقر خواهد شد. بنابراین ابتدا باید گستره فقر را مشخص نمود و از عوامل تعیین‌کننده آن اطلاع یافت؛ سپس باید اهداف را مشخص و روش‌های عملی اجرای برنامه‌های کاهش فقر در سطح شهر را گزینش کرد.

پیشنهاد اجرایی این تحقیق آن است که در محلات فقیر این شهر که شامل محلات تخت علیا و تخت سفلی می‌باشد در زمینه بهبود وضعیت اقتصادی به‌ویژه در زمینه ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری اقدامات عاجل صورت گیرد تا از این طریق بسیاری از شاخص‌های اقتصادی دیگر مانند بار تکفل بهبود پیدا کنند.

منابع

- آروین، محمود؛ فرجی، امین؛ بذرافکن، شهرام. (۱۳۹۷)، «تحلیل فضایی پهنه‌های فقر مطالعه موردی: شهر قائم‌شهر»، *اقتصاد شهری*، سال سوم، شماره ۲: ۳۹-۵۶.
- آنامرادنژاد، رحیم‌پردی. (۱۳۸۸)، «مدخلی بر فقر شهری با تأکید بر فقر مسکن در نقاط شهری استان‌های کشور»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، سال اول، شماره ۳: ۶۷-۷۹.
- آنامرادنژاد، رحیم‌پردی. (۱۳۹۷)، *جغرافیای جمعیت ایران*، چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان سمت.
- بابا پور، میترا. (۱۳۹۱)، *تحرك درآمدی و پویایی فقر و نابرابری در ایران: رویکرد داده‌های شبه پنل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اجتماعی، دانشگاه الزهرا.*
- بمانیان، محمدرضا؛ رضایی راد، هادی و منصوررضایی، مجید. (۱۳۹۰)، «ارزیابی خصیصه‌های اقتصادی در شناسایی گستره‌های فقر شهری با استفاده از تکنیک‌های Delphi و AHP مطالعه موردی: شهر کاشمر»، *مدیریت شهری*؛ سال نهم، شماره ویژه‌نامه: ۱۵۳-۱۶۶.
- پور موسوی، سید موسی؛ امینی، میلاد و کیخا، مهدی. (۱۳۹۲)، «تأثیر اقتصاد سیاه بر فقر در مناطق شهری ایران»، *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، سال هفدهم، شماره ۳: ۴۵-۶۲.
- تقوی، نعمت‌الله. (۱۳۷۴)، *مبانی جمعیت‌شناسی*، تهران: انتشارات نیا (نیمای سابق).
- جوان، جعفر. (۱۳۸۶)، *جغرافیای جمعیت ایران*، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه فردوسی.
- جواهری، حسن؛ حاتمی‌نژاد، حسین؛ زیاری، کرامت اله و پوراحمد، احمد. (۱۳۹۳)، «رویکرد فازی و پهنه‌بندی فقر چندبعدی در فضاها شهری (نمونه موردی: شهر کامیاران)»، *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، سال چهارم، شماره ۱۳: ۱۳-۳۰.
- حاجی‌پور، خلیل و فروزان، نرجس. (۱۳۹۳)، «بررسی تأثیر فرم شهر بر میزان مصرف انرژی عملکردی در بخش مسکونی، نمونه موردی: شهر شیراز»، *هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی*، سال نوزدهم، شماره ۴: ۱۷-۲۶.

تحلیل فضایی فقر شهری در شهر بیجار، بردی و همکاران | ۱۴۹

- حسنعلی زاده، میلاد؛ نیکپور، عامر و لطفی، صدیقه. (۱۳۹۷)، «تحلیل فضایی فقر اقتصادی در شهر قائم‌شهر»، پژوهش‌های نوین علوم جغرافیایی معماری و شهرسازی، سال دوم، شماره ۱۳: ۱۰۳-۱۲۴.
- روستایی، شهرپور؛ کریم زاده، حسین و زادولی، فاطمه. (۱۳۸۹)، «بررسی تحلیل فضایی گسترش فقر شهری در شهر تبریز طی سال‌های (۱۳۷۵-۱۳۸۵)»، آمایش جغرافیایی فضا، سال ششم، شماره ۲۲: ۱۲۵-۱۳۶.
- زنگنه، علیرضا. (۱۳۸۹)، شناخت الگوی فضایی گسترش فقر شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS)، در شهر کرمانشاه طی سال‌های (۱۳۷۵-۱۳۸۵)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زنجان.
- شماعی، علی؛ عبداللهی، مهدی و حاجی‌نژاد، صادق. (۱۳۹۳)، ارزیابی تحقق‌پذیری مؤلفه‌های توسعه فضایی - کالبدی طرح جامع شهر بیجار»، پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره ۲: ۲۵۳-۲۷۶.
- صرافی، مظفر. (۱۳۸۱)، «به‌سوی نظریه‌ای برای ساماندهی اسکان غیررسمی»، هفت شهر، سال اول، شماره ۸: ۵-۱۲.
- عرب‌مازار، عباس و حسینی‌نژاد، مرتضی. (۱۳۸۳)، «عوامل مؤثر بر فقر خانوارهای شاغل روستایی در ایران»، جستارهای اقتصادی، سال اول، شماره ۱: ۶۷-۹۴.
- لطفی، صدیقه؛ منوچهری میاندوآب، ایوب و آهار، حسن. (۱۳۹۲)، «شهر و عدالت اجتماعی: تحلیل برنامه‌های محله‌ای (مورد مطالعه: محلات مراغه)»، تحقیقات جغرافیایی، سال بیست و هشتم، شماره ۲: ۴۱-۴۶.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵)، «سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۹۵، تهران: مرکز آمار ایران.
- نیک پور، عامر؛ رضازاده، مرتضی و الهقلی تبار نشلی، فاطمه. (۱۳۹۹)، «تحلیل الگوی فضایی شاخص‌های فقر شهری در شهر بابل»، جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال بیست و چهارم، شماره ۷۱: ۳۹۱-۴۱۸.

- نیک پور، عامر؛ لطفی، صدیقه و حسنعلی زاده، میلاد. (۱۳۹۸)، «تحلیل فضایی فقر شهری با روش تحلیل عاملی نمونه مطالعه: قائم‌شهر»، برنامه‌ریزی فضایی، سال نهم، شماره ۱: ۱۰۳-۱۲۴.

- وزارت مسکن و شهرسازی. (۱۳۸۳). سند توانمندسازی و ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی، تهران: سازمان عمران و بهسازی شهری.

- وزارت مسکن و شهرسازی. (۱۳۸۷)، طرح توسعه و عمران جامع شهر بیجار»، سازمان مسکن و شهرسازی استان کردستان.

- Baharoglu, Kessides. (2002). Urban Poverty, A Sourcebook for Poverty Reduction, Strategies Chapter 16, *Macroeconomic and Sectoral Approaches*, USA, 2, 123-159.
- Baker, J. (2009). *Meeting the Challenge of Urban poverty and Slums*, The World Bank.
- Chen, Mingxing; Sui, Yuwen; Liu, Hui; Huang, Yaohuan. (2019). Urbanization patterns and poverty reduction: A new perspective to explore the countries along the Belt and Road. *Habitat International*, 84, 1-14.
- Curley, Alexandra M. (2005). Theories of urban poverty and implications for public housing policy. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 32 (2), Article 7.
- Davis, Mike. (2006). *"Planet of slums"*, New York: Verso.
- Desmond, Matthew. (2012). Eviction and the Reproduction of Urban Poverty, *American Journal of Sociology (AJS)*, 118(1), 88-133.
- Gray, L. C., & Moseley, W. G. (2005). A geographical perspective on poverty environment interactions. *The Geographical Journal*, 171(1), 9-23.
- Hlahla, T. R. Hill. (2016). "Green Economy: A Strategy to alleviate urban poverty and safeguard the environment? Kwazulu- Natal, South Africa", *Urban From*, 27 (1), 113-127.
- Lanjouw, P, Marra, M.R. (2018). Urban poverty across the spectrum of Vietnam's towns and cities. *Journal of World Development*, 110, 295-306.
- Paraschiv, M. (2012). "Urban (in) Security and Assessment of Extreme Poverty: Residents Perception Referring to Homelessness in Bucharest", *Procedia Environmental Sciences*, 14, 226-236.
- Qadeer, M. A. (2004). "Urbanization by implosion". Guest Editorial, *Habitat International*, 28, 1-12.
- Ravallion, M. (2001). *"On the urbanization of poverty"*, Development Research Group World Bank", Washington Dc, USA.

- Silva-Laya, Marisol., D'Angelo, Natalia., Garcia, Elda., Zuniga, Laura. (2019). Urban poverty and education. A systematic literature review., *Educational Research Review*,29.1-20.
- Simler, K. Harrower, S. & Massingarella, C. (2004). "Estimating poverty indices from simple indicator surveys. In conference on "Growth, poverty reduction and human development in Africa," Centre for the Study of African Economies", University of Oxford.
- Suet Leng, Khoo & Shahrudin Samsurijan, Mohamad & Gopal, Parthiban S&Malek, Nor Malina & Hamat, Zahri. (2018)."Urban Poverty alleviation strategies from multidimensional and multi-ethnic perspectives: evidences from Malaysia". *Kajian Malaysia*, 36, 43-68.
- UNFPA. (2007). "State of the World Population 2007: *Unleashing the Potential of Urban Growth, United Nations Population Fund*", United Nations, World Urbanization Prospects: The 2007 Revision (New York: United Nations Population Division, 2008). New York, 108 pages.
- United Nations. (2014). *World Urbanization Prospects*. Published by the United Nations.
- United Nations. (2014). "World Urbanization Prospects The 2014 Revision, The Department of Economic and Social Affairs of the United Nations, New York.
- White, H. (1999). Global poverty reduction: Are we heading in the right direction? *Journal of International Development*, 11(4), 503-519.
- Zezza, A., Tasciotti. L. (2010). "Urban agriculture, poverty, and food security: Empirical evidence from a sample of developing countries", *Food Policy*,35 (2010) 265-273.